Litteratur

LISA FLOWER, Loyalty Work, ak. avh., Lund 2018. 282 s.

Inledning

Ett sätt (mycket förenklat) att beskriva brottmålsprocessen är att säga att en åklagare ställs mot en försvarare där den förra ska leda ett påstående i bevis och den senare hindra det. Det finns regler (främst i rättegångsbalken) som bestämmer arenan för denna kamp och också vilka vapen som är tillåtna att använda. Detta svarar mot den kontradiktoriska principen, dvs. att två självständiga parter lägger fram var och en sin utredning och var och en väljer sina argument. En domare (domstol) avgör sedan vem som vinner. Domarens roll är i och för sig aningen komplicerad i det att hen inte bara ska avgöra vem som vinner; hen ska också leda processen. Det senare innebär att hen kan komma att lägga sig i den kamp hen sedan ska avgöra. Men just den komplikationen lämnar jag här därhän. Utgångspunkten är att de två kombattanterna ska ha tillgång till samma vapen. I realiteten är det inte riktigt på det viset. Det visar sig främst i att åklagaren har (”gratis”) tillgång till ett resursstarkt utredningsmaskineri (främst polisen, men även andra myndigheter). Detta balanseras av att åklagaren såväl under förundersökning som rättegång har en objektivitetsplikt. Huruvida denna balans är tillräcklig kan diskuteras, men den diskussionen ska inte föras här. Åklagarens objektivitetsplikt är dock av visst intresse här. Om inte annat för att betona att försvarsadvokaten *inte* har någon sådan plikt. Hen har ”i stället” en lojalitetsplikt. Rent juridiskt uttrycks den plikten som att hen ska tillvarata sin huvudmans intressen utifrån hur huvudmannen definierar sitt intresse. En försvarsadvokat kan emellertid inte agera hur fritt som helst när uppdraget (att tillvarata huvudmannens intressen) utövas. Rättegångsbalken och Advokatsamfundets etiska regler sätter upp vissa gränser, vilket inte ska avhandlas här.

Efter att sålunda ha angett vad som inte ska behandlas i denna anmälan är det hög tid att tala om vad som ska behandlas, nämligen hur försvarsadvokater — inom den gällande ramen — agerar för att fullgöra sin lojalitetsplikt i olika avseenden. Lisa Flower har i sin avhandling *Loyalty Work* anlagt ett sociologiskt perspektiv och undersökt hur försvarsadvokater i Sverige agerar och interagerar i brottmålsprocessen inte minst med användande av känslor och känslouttryck.[1] Det är av vikt att framhålla att avhandlingen alltså är en vetenskaplig studie med ett sociologiskt perspektiv. Människor verksamma inom olika discipliner är i gemen ofta kritiskt, för att inte säga fientligt, inställda när personer utanför den egna kretsen lämnar synpunkter på hur man sköter sin uppgift eller hur man ska sköta sin uppgift. Jurister utgör inget undantag. En tyvärr vanligt förkommande inställning är att icke-jurister (en särskild sorts människa) inte har något av värde att tillföra i frågor rörande vår yrkesutövning. Tillhör du den kretsen kan du sluta läsa här. Om du inte är en in-

[1] Lisa Flower, Loyalty Work, ak.avh,. Lund 2018.

skränkt, räddhågsen och verklighetsfrånvänd juristnörd kan du däremot fortsätta. Och kanske också ha en viss behållning av det.

Socialt samspel — i och utanför rättssalen

Lisa Flower inleder sin avhandling med att presentera vissa teorier och förhållningssätt vad gäller hur vi människor agerar och uppträder när vi möter andra människor. Det handlar om vilka känslor som involveras, hur vi visar, eller döljer, dessa och hur vi kan använda känslouttryck som ett medel att uppnå våra mål. Detta sätter hon in i den kontext som en rättegång utgör. Redan tidigt i avhandlingen nämner hon den paradox som består av att juridiken och rättegången är förment befriad från känslomässiga inslag; här härskar en strikt rationalitet samtidigt som det är så uppenbart att känslor är påtagligt och starkt närvarande i dessa sammanhang. Det är lätt att instämma i det. Jag kan för egen del inflika, vilket Lisa Flower också berör, att detta med all säkerhet hänger samman med att rättegången ju kan sägas vara en *formaliserad konfliktlösning*. Konflikten är till sin natur känsloladdad. Formaliseringen av den är avsedd att tona ned eller skala av de känslomässiga beståndsdelarna och reducera konflikten till att (enbart) röra en ”sak”. Denna ”sak” kan lösas rationellt; saker har inte några känslor. Det är alltså frågan om en strävan att göra konflikten opersonlig, eller avhumaniserad om man så vill. Personer har känslor och rättegången ska inte handla om några personer. Detta synsätt uttrycks väl i alla civiliserade rättsordningars deklaration av att ”alla är lika inför lagen”, dvs. personen (och därmed känslor) ska inte spela någon roll. Och visst vore det oerhört fint om det vore så. Men den taggiga verkligheten visar oss gång på gång att det inte alla gånger är så vackert.

Lisa Flower beskriver hur känslor utgör ett socialt kitt och en drivkraft och att känslor alltid är involverade på ett eller annat sätt i sociala sammanhang. Så som ofta framhålls är det, även enligt henne, inte möjligt att skilja mellan förnuft och känsla. Vi människor är helt enkelt skapta så att det inte är möjligt att dela upp oss i två ”delar”; en rationell och en emotionell del. Det är alltså en vanföreställning att tro att en rättegång skulle vara enbart en förnuftets arena där känslor inte är involverade. Och jag själv tror att ingen egentligen omfattas av denna vanföreställning, även om det ibland framställs som en idealiserad bild att det enbart är rationella argument som har bäring i en rättegång. Men, som sagt, det är en idealiserad bild som inte har någon motsvarighet i det verkliga livet. Vad som däremot kan vara svårare att definiera och bena ut är vad vi egentligen menar med ”känslor” och på vilket sätt sådana tar plats i den rättsliga argumentationen och vid olika aktörers framträdande inför rätten. Med hänvisning till tidigare forskning beskriver Lisa Flower hur användandet av känslouttryck ingår i ett mönster i hur vi förhåller till andra och världen i stort. Kännetecknande för emotionella förhållningssätt är att de är beroende bl.a. av det aktuella sammanhanget. I skilda kretsar och i skilda situationer är det mer eller mindre passande att ge uttryck för vissa känslor och om man avviker från det som anses passande riskerar man att socialt ”straffas” på något sätt. Och det sammanhang som en rättegång utgör är inget undantag. För de olika rättegångsaktörerna finns det alltså vissa förväntningar knutna till hur de hanterar egna och andras känslor. Det finns med Lisa Flowers uttryck ett emotionellt ideal (emotional order) att hålla sig till. Och vi strävar efter att anpassa oss till detta ideal. Det gör vi genom att medvetet och omed-

vetet samt direkt och indirekt arbeta (emotional work) med våra känslouttryck.[2] Vi gör det 1) *kognitivt* i det att vi försöker få tankar och idéer att stämma överens med känslomässiga upplevelser, 2) *verbalt* för att få till stånd en överensstämmelse mellan känslomässiga uttryck och den rådande atmosfären och 3) *kroppsligen* i det att vi genom kroppshållning och gester ger uttryck för känslor. Allt detta sker i ett samspel mellan oss själva och omgivningen. Vi arbetar med vår egna känslor och hur de kan påverka andra, men vi arbetar också med andras känslor och hur de kan påverka oss.

Lisa Flower lyfter också i sin ”prolog” fram det dramaturgiska förhållningssättet som handlar om hur vi med olika slags strategier anstränger oss för att framställa oss i en särskild dager. Hon ser rättssalen som en teater där aktörerna månar om att presentera sig själva (och andra) på ett visst sätt. I arbetet med att framställa oss på önskvärt sätt arbetar vi med vad vi tänker, säger och gör i form av gester och kroppsspråk.

Lisa Flower uppfattar, med all rätt, rättegången som en formaliserad social situation där olika aktörer har bestämda roller som är förknippade med vissa förväntningar vad gäller uppträdande och interaktion med andra. En rättegång (egentligen en huvudförhandling, måste bli en anmärkning från en jurist) beskriver hon som en ritualiserad process med vissa givna dramaturgiska ramar. I den dramaturgin har var och en av aktörerna vissa givna roller och uppgifter. Hur dessa roller ska spelas och hur uppgiften ska fullgöras är bara delvis bestämt av ett lagfäst regelverk (rättegångsbalken m.fl.). Traditioner, yrkesetiska regler, personligheten m.m. är också viktiga komponenter.

I avhandlingen fokuserar Lisa Flower på en av dessa aktörer, nämligen försvarsadvokaten och på en given situation, nämligen hens agerande i rättssalen (under en huvudförhandling). Hon ställer upp fyra frågor som hon avser att behandla och besvara i avhandlingen. Det är följande.

1. Hur framställer försvarsadvokaten sig själva och andra?
2. Hur visar försvarsadvokaten i rättegången sin lojalitet till klienten och hur visar sig det i samspelet med klienten?
3. Hur behandlar försvarsadvokaten känslor i tal och uppträdande?
4. Hur använder försvarsadvokaten sina egna och andras känslor?

Det är alltså viktigt att påpeka att Lisa Flower tar avstamp i den lojalitetsprincip som gäller för försvarsadvokatens uppdrag. Hon ser försvarsadvokatens lojalitetskrav som centralt för försvararens sätt att utföra sitt uppdrag.[3]

I arbetet med avhandlingen har Lisa Flower, förutom att ha tagit del av tidigare forskning på området, besökt ett antal rättegångar för att på plats göra sina observationer. Hon har också djupintervjuat ett antal försvarsadvokater.[4]

[2] Med hänvisning till tidigare forskning skiljer Lisa Flower mellan ”emotional work” och ”emotional labour”. Det förra har att göra med hur vi på ett mer naturligt sätt använder våra känslor och uttryck för dessa, medan det senare mer handlar om hur vi använder detsamma i en professionell roll med vissa förväntningar förknippade med just den rollen, Se Lisa Flower, s. 37 f.

[3] Lisa Flower s. 59 f.

[4] Lisa Flower s. 81 f.

Rättvisans teater

Lisa Flower noterar att en vanlig kommentar rörande svenska rättegångar är att de är stela och tråka, men under den ytan förekommer en rik flora av känslomässiga uttryck. Det är frågan om huvudskakningar, ögonrullande, tittande i taket och/eller på de egna fingernaglarna m.m. Alla former av känslor visar sig, så som t.ex. ilska, irritation, nervositet, stolthet, glädje och sorg. Försvarsadvokater talar också om sitt arbete i teatrala termer. Det är dock (i vart fall) *en* väsentlig skillnad mellan en teaterpjäs och en rättegång. I det förra fallet finns det ett manus och en regi som innebär att pjäsen spelas likadant kväll efter kväll. Varje rättegång är däremot unik och det finns inget manus skrivet på förhand. Däremot upprepas själva proceduren från rättegång till rättegång. Det innebär att den tilltalade och hens försvarare endast får chansen till en enda föreställning. Det innebär också att man riskerar att utsättas för överraskningar, t.ex. när vittnen svarar på frågor. I sådana lägen kan det vara viktigt att försvarsadvokaten, och även klienten, kan hålla masken och inte utåt visa att man påverkas (negativt) av detta. För att fortsätta teatermetaforen beskriver Lisa Flower hur en brottmålsrättegång pågår såväl på som bakom scenen.[5] Själva sessionssalen är scenen och väntrum, uppehållsrum och liknande är utrymmen bakom scenen där det också pågår ett spel av betydelse för helheten. Lisa Flower redovisar hur interagerandet och känslospelet mellan rättegångens aktörer skiljer sig åt beroende på om man är på eller bakom scenen. Hon beskriver det som slående hur de normala, och till och med uppsluppna, konversationerna inför pårop strax innan detta pårop tonas ned och hur tystnaden sprider sig för att väl inne i rättegångssalen övergå till en striktare och mer formaliserad umgängeston. Utanför rättssalen förekommer också kroppskontakt mellan t.ex. försvarare och tilltalad. Sådant är mer sällsynt inne i rättssalen. En intressant notering i avhandlingen i detta sammanhang är hur hon redovisar att kontakten mellan åklagaren och försvararen utanför rättssalen kan vara inte bara kollegial utan till och med familjär med utbyte av anekdoter och skvaller — men endast när den tilltalade inte samtidigt är närvarande. Detta ”band” mellan åklagare och försvarare är dock inte synbart inne i rättssalen. Hon benämner det som att det mellan åklagare och försvarare utanför rättssalen, men inte därinne, framträder en ”institutionellt förankrad relation”.[6] Noteringen om skillnaden i åklagarens och försvararens interagerande beroende på om klienten är närvarande eller inte beskriver hon som en motsättning mellan lojaliteten med klienten och lojaliteten med det rättsliga systemet.

Vid en rättegång bildar försvarsadvokaten och klienten, enligt Lisa Flower, ett lag som tillsammans bygger upp den tilltalades version av den aktuella händelsen — och detta med att ett försvar bygger på ett samarbete, ett lagarbete, mellan försvarare och tilltalad är en tanke som Lisa Flower gång på gång återkommer till i avhandlingen. Det kan då vara av vikt att de är samspelta inte bara beträffande vad som sägs utan även i sätten att uppträda. Jag tycker att Lisa Flower träffande sammanfattar detta i det att hon säger att en försvarsadvokats uppdrag består i att i samarbete med klienten visa hen lojalitet, agera professionellt och sträva

[5] Det ska dock påpekas att en av de försvarsadvokater som intervjuats också sagt att ”det handlar inte bara om att uppträda, det ska göras ett bra jobb också”, se Lisa Flower s. 104.

[6] Lisa Flower s. 103.

efter bästa möjliga resultat.[7] Hon anser att detta åstadkoms bäst genom att försvarsadvokaten besitter, inte bara juridisk kompetens, utan också förmågan att på ett professionellt sätt, inom ramen för de sociala normer som gäller i sammanhanget (i rättssalen), framställa sig själv och klienten i en så god dager som möjligt. På samma sätt som på teatern är det frågan om att försvararen ska utföra en rollprestation som motsvarar de förväntningar och skyldigheter som är förenade med uppdraget/rollen som försvarare vid en rättegång. Och hon framhäver att den rollen är en annan än den som försvararen kan spela utanför rättssalen. Samtidigt påminner hon om att inte bara försvararen utan även domaren och åklagaren har klart angivna roller som innefattar olika slags förväntningar hos omgivningen.[8]

I dessa sammanhang dras alltid paralleller till det amerikanske rättssystemet. Så även i Lisa Flowers avhandling. Hon konstaterar, med gott stöd bland sina intervjuobjekt, att skillnaderna mellan det svenska och amerikanska rättssystemet är stora och att jämförelser därför inte kan göras ”rakt av”. Så är det förvisso. Den svenska rättskulturen kan sägas vara mer strikt och ”faktabaserad”. Men mer intressant är att det trots det finns ett inte obetydligt utrymme för annat än rena fakta att spela in när det skipas rätt. Objektiva fakta har betydelse; stor sådan. Och så ska det givetvis vara. Men det har också betydelse *vem* som presenterar dessa fakta och *hur* de läggs fram.[9] Det är dessutom så att långt ifrån allt i en rättegång rör sådant som har med objektiva fakta att göra. Det har Lisa Flower också helt korrekt noterat. Men hon noterar samtidigt att det agerande som kännetecknar den svenska rättens teaterscen är dämpat, kontrollerat och behärskat med en påtaglig anpassning till de sociala förväntningar som är knutna till rättegångsaktörernas uppträdande. Den svenska processen som ett *dämpat drama* är utgångspunkten för Lisa Flowers analyser av hur försvarsadvokaten använder känslor när hen utför sitt uppdrag inför rätten.

[7] Lisa Flower s. 104 f.

[8] Möjligen som en kuriositet kan nämnas att intervjuundersökningen ger vid handen att flera försvarare anser att deras uppträdande anpassas till om de framträder inför en domstol i en storstad eller en domstol på landsbygden. I det senare fallet skulle de måna om en ”mjukare” och mer familjär framtoning, medan de i storstaden kan uppträda ”tuffare”.

[9] Rörande detta har retoriken mycket att bidra med, se t.ex. Ande Sombys avhandling, Juss som retorikk, Tromsö 1999, som lyfter fram ethos betydelse, dvs. att vid sidan av budskapet har budbäraren betydelse. Se vidare för praktiska behov Janus Beyer. Retorik i rätten, Malmö 2015, Jonas Gabrielsen/Inger Hoedt-Rasmussen (Eric Bylander), Juridisk genomslagskraft, Ödåkra 2015 (anmäld av Mikael Mellqvist i SvJT 2016 s. 233 och Janet Svensson i JT 2015–16 s. 966) och Mikael Persson, Retorik för jurister, 2 uppl., Uppsala 1992. Marie Louise Staffe, Retsretorik, Köpenhamn 2008 samt, sist men ingalunda minst, Jörgen Fafner, Tanke og tale, Köpenhamn 1982. Den mer teoretiskt intresserade kan vända sig till t.ex. Chaim Perelman, Retoriks imperium, Ödåkra 2013, och de akademiska avhandlingarna Sören Stig Andersen, Naerhed ved domstolene, Köpenhamn 2012, Maria Wolrath Söderberg, Topos som meningsskapare, Ödåkra 2012, Anders Sigrell, Att övertyga mellan raderna, Åstorp 2001 och — långt ifrån juridiken (kanske) Maria Hirvi-Ijäs, Den framställande gesten — Om konstverkets presentation i den moderna konstutställningen, Stockholm 2007. Se också ang. det övergripande doxologiska perspektivet — som på flera sätt är förbundet med retoriken — t.ex. Mats Rosengren, Psychagogia — konsten att elda själar, Ödåkra 2015 och För en dödlig som ni vet är största faran säkerhet, Ödåkra 2006.

Det egna uppträdandet — Ansiktsuttryck, minspel, kläder och annan rekvisita

Med utgångspunkt i att rättegången alltså är en social situation där det råder konsensus bland deltagarna om existensen av en ”osynlig lag” som bestämmer hur man ska uppträda, visar Lisa Flower i sin avhandling hur försvarsadvokater bland annat använder olika ansiktsuttryck och gester. Detta görs, enligt henne, i syfte att framställa sig själv, klienten och de båda som ett lag på ett visst bestämt sätt.[10]

I avhandlingen, som helt och hållet är skriven på engelska, använder Lisa Flower uttrycket ”face threat”. En direktöversättning skulle närmat bli ”ansiktshot”, men en sådan översättning blir missledande (och knappast begriplig). I stället är det mer rättvisande att, på svenska, tala om hur man hanterar risker för att ”tappa ansiktet”. Ett närliggande uttryck som används frekvent i avhandlingen är ”face work”. Inte heller det uttrycket låter sig direktöversättas på ett bra sätt till svenska. Men det handlar helt enkelt om de sätt på vilket man överlag hanterar sitt uppträdande i alla avseenden. Det görs inte bara verbalt utan man använder minspel, gester, subtil rekvisita och allmän attityd för att uttrycka sitt gillande eller ogillande av vad som tilldrar sig i en bestämd situation. Och det behöver inte vara gillande eller ogillande; det kan vara att man vill uttrycka någon annan känsla. Och det kan också mycket väl vara att man använder ”face work” för att dölja vad man verkligen tycker och känner. Detta ”arbete med sitt uppträdande” innefattar dels hur man vill själv vill framstå, dels hur man reagerar på andra aktörers sätt att ”arbeta med sina uppträdanden”.

Lisa Flower framhåller att det för svenska försvarsadvokater är av vikt att upprätthålla en professionell attityd där uppgiften, och inte personligheten, styr uppträdandet. Hon ser det som desto mer viktigt just i svenska rättssalar, eftersom rättegången i Sverige inte är förknippad med så många andra tydliga symboler, så som t.ex. kappor, peruker m.m. Sättet att presentera sig själv är hos försvarsadvokater centrerat kring lojalitetskravet och strävan efter att framstå som seriöst professionell. I det ligger också att distansera sig från andra.[11] Försvarsadvokater är också, enligt Lisa Flower, angelägna om att framställa sig själva som ”underdogs” i processen. Lisa Flower pekar emellertid på en paradox, eller ett problem, vad gäller försvarsadvokatens förhållningssätt. Å ena sidan framhåller de ihärdigt vikten av lojalitet med klienten. Å andra sidan visar de också tydliga prov på hur angelägna de är att visa lojalitet mot rättssystemet och att iaktta alla de ”osynliga” koder som styr hur man bör

[10] Som ett litet exempel på att man som rättegångsaktör följer ”osynliga” regler för uppträdande nämns också det förhållandet att försvarsadvokaten (och andra) sitter ned i stället för att stå upp, Lisa Flower s. 123 f.

[11] Intervjuade advokater anser det t.ex. vara viktigt att hålla distans till åklagaren (som också uppfattas som aningen tråkiga). En intressant notering från intervjuerna är dock vidare att intervjuade landsortsadvokater anser det, för att framstå i en positiv dager, vara angeläget att fjärma sig från ”Stockholmsadvokater” och ”kändisadvokater”. Den ”tuffare Stockholmsstilen” anses inte gagna klientens sak utan handlar mer om att marknadsföra sig själv i syfte att värva klienter, se Lisa Flower s. 113 f. Hon påpekar också i sammanhanget att det kan ses som aningen märkligt att man definierar sig själv genom att tala om vad man *inte* är (dvs. en ”Stockholms- eller kändisadvokat”). Men egen erfarenhet är nog att försvarsadvokatens personlighet — inte bara uppdragets art — sätter sin prägel på agerandet. Ibland, men inte så ofta, t.o.m. så att den professionella fasaden krackelerar.

uppträda i en rättssal. Här finns onekligen en inbyggd konflikt — eller är det kanske inte så?[12]

I detta sammanhang lyfter Lisa Flower upprepat fram ”stenansiktet” (”stoneface”) som ett sätt för försvararen att visa sin professionalitet.[13] Hon beskriver hur det förknippas med professionalism och seriositet att inte med miner, andra ansiktsuttryck eller gester avslöja vad man innerst inne tycker om och känner inför olika incidenter i rättssalen. Detta sätt att inte visa någon reaktion är enligt Lisa Flower egentligen ett sätt att faktiskt visa en reaktion, nämligen att man är oberörd och inte förvånad utan har situationen under fullständig kontroll. På så sätt är ”stenansiktet” ett verktyg som används vid utövandet av försvararrollen.

I avhandlingen görs också vissa intressanta observationer rörande försvarares klädsel och användandet av rekvisita av olika slag. I ett exempel jämför Lisa Flower den exklusivt skräddade ”Mr Yellow Tie” med den mer sjaviga ”Mr Ill-fitting suite”. Hon kommenterar kort vilka signaler dessa två olika stilar kan sända och hur dessa kan tänkas tas emot av andra (domstolen t.ex.). Och det är då långt ifrån givet att den förstnämnda är mer framgångsrik i förhållande till uppgiften, dvs. att på bästa sätt tillvarata klientens intressen.[14]

Försvararens hantering av andras uppträdande

I avhandlingen behandlas också hur försvararen agerar för att se till att klienten sköter sig under en huvudförhandling så att han eller hon inte faller ur ramen i fråga om uppträdandet inför rätten. Försvararen har också att hantera andra aktörers agerande och reaktioner, t.ex. åklagarens och domarens, under en rättegång. Intervjuundersökningen visar att försvarsadvokater redovisar lite olika åsikter i frågan om i vilken utsträckning man instruerar klienten att uppträda på visst sätt. Det förefaller dock som de flesta av de advokater som har intervjuats är inne på att de i någon mån försöker få klienten att genom klädsel och på andra sätt visa upp sig på ett sätt som passar in i sammanhanget och inte avviker alltför mycket från vad som kan anses som normalt. I det stora hela förefaller dock instruktionen till klienten vara att ”vara sig själv” och uppträda naturligt. Samtidigt framgår det att försvararna är medvetna om betydelsen av att klienten ger ett gott intryck vid rättegången.[15] En fråga som också berörs är i vilken utsträckning försvaren har träffat och förberett klienten inför huvudförhandlingen. Aningen förvånande visar undersökningen i boken att så inte alltid är fallet. Det innebär sämre

[12] Se Lisa Flower t.ex. s. 60 och s. 118. Min egen kommentar är att uppvisandet av lojalitet mot rättssystemet och att anpassa sig till den förväntade umgängestonen i förlängningen är något som typiskt sett gynnar klienten och därför är att se som ett utflöde av lojaliteten med denne.

[13] Lisa Flower t. ex. s. 124 f.

[14] Lisa Flower s. 118 f.

[15] Givetvis kommer ”kepsfrågan” upp även här. Lisa Flower har i sina fältstudier konstaterat att det är ovanligt att en tilltalad inställer sig till rättegången med keps på huvudet, men att det förekommer och att det då också förekommer att vederbörande av domaren (inte försvararen) ombeds ta av sig kepsen. Jag själv lägger mig som ordförande aldrig i aktörernas klädsel; vill någon delta i en rättegång helnaken så är det vederbörandes val som jag som ordförande knappast har anledning att bry mig om. Efter att ha tillkännagett detta hoppas att jag ingen uppmuntras till att testa mig. Vad gäller just kepsar, bakvända sådan med ett gummiband i glipan, hyser jag starka fördomar om vad det säger om vederbörandes karaktär. Fördomar som ytterst sällan motbevisas. Och ja — risken för en processuell motgång är större!

förutsättningar för försvararen att leda det lagarbete (samarbete mellan försvarare och klient) som ett försvar grundas på.[16]

Även frågan om försvararens sätt att förhålla sig till andra professionella aktörers (åklagare och domare) agerande berörs i boken. Lisa Flowers rön ger vid handen att de professionella aktörerna är måna om att inte stöta sig med varandra och snarast benägna att stötta varandra i utövandet av var och ens specifika roll; kommer t.ex. någon ”av sig” griper andra aktörer in till hjälp.

I utövandet av försvararrollen ingår alltså att hålla ordning på klienten så att hen uppträder på ett önskvärt sätt. Lisa Flower beskrivet detta som en form av lagarbete där försvararen är lagledare i det lilla lag som förvararen och klienten utgör.[17] Hon noterar också att många försvarare talar i ”vi-form”. Och placeringen av den tilltalade och försvararen bredvid varandra i rättssalen förstärker intrycket av att de utgör ett lag. Detta lag ska sedan uppträda med en gemensam ”fasad” (”team face”). Det innebär att försvararen har att ingripa när klienten riskerar att ”falla ur ramen”. Lisa Flower beskriver hur förvararen och klienten under förhandlingen också överlägger med varandra och hur försvararen även kroppsligen håller kontakt med klienten; lägger sin hand på klientens hand m.m. [18] I avhandlingen diskuteras olika hot mot den gemensamma fasad förvararen och klienten månar om att upprätthålla. Hon talar i det sammanhanget om såväl externa som interna hot. Externa hot kan komma från andra rättegångsaktörer (t.ex. åklagaren eller ett vittne). Interna hot består av att samspelet inom laget fallerar på något sätt. I det sammanhanget behandlar hon också hur ett externt hot kan orsaka ett internt hot vilket i sin tur kan leda till att försvararens upprätthållande av en professionell attityd risker att få sig en törn. Lisa Flower redogör för hur försvararna i intervjuundersökningen så gott som mangrant framhållit att klienten är den största riskfaktorn vad gäller att åstadkomma sprickor i det gemensamma försvaret; ”plötslig krishantering” ingår i jobbet som en av de intervjuade advokaterna uttrycker det.[19] Men även försvararen själv kan utgör ett hot genom att t.ex. genom att ställa helt

[16] Lisa Flower (s. 160 f.) talar här om ”Backstage Direction” (”förberedande regi”) respektive ”Frontstage Direction” (”öppen regi”). Det förra avser att försvararen i förväg har stämt av med klienten vad denne har att säga och hur denne kan tänkas uppträda. Det senare innebär att försvararen kan tvingas ingripa under pågående förhandling när klienten agerar kontraproduktivt. Hon nämner också ”Hidden Direction” (”dold regi”), dvs. att försvararen ger klienten dolda instruktioner under en rättegång (t.ex. sparkar honom på benet i skydd av bordet). Sådant lär förekomma och det lär också förekomma att sådant avslöjas (aj, varför sparkas du?). Se Lisa Flower s. 166 f.

[17] Lisa Flower s. 136 f. Jfr s. 172 f. där det framhålls — som aningen förvånande — hur sällsynt det är med ögonkontakt mellan försvarare och klient, även när försvararen förhör klienten. Lisa Flower har däremot noterat att alla övriga aktörer har ögonkontakt när de talar med varandra. Min egen kommentar till detta är att gängse möblering i våra rättssalar har betydelse vad gäller just detta — Lisa Flower framför också bl.a. den förklaringen. Hennes huvudförklaring (s. 174) till detta är dock att bristande ögonkontakt mellan försvarare och klient är ett uttryck för den formella relation de har till varandra; vilket förefaller aningen motsägelsefullt i förhållande till vad som sägs om att de utgör ett lag.

[18] En reflektion jag själv har gjort är hur ofta försvararen är angelägna om att befinna sig i samma rum som klienten; något som aktualiseras när klienten ska närvara via videolänk. Många försvarare tar nästan för givet att de då också ska inställa sig via videolänk från samma plats som klienten — ett ”bevis” på lagkänslan. Det är något jag som domare ser som långt ifrån självklart.

[19] Lisa Flower s. 143.

”fel” fråga, till ett vittne eller klienten själv som ger ett oväntat och svårhanterligt svar.[20] Interna hot förefaller, enligt intervjuundersökningen, vara mer vanligt förekommande än externa hot och de förra är dessutom svårare att hantera än de sistnämnda.

Hur agerar då försvarsadvokaten för att möta hot mot den gemensamma fasaden?

Ett sätt som Lisa Flower har iakttagit är att försvarsadvokaten visar upp ett ”brett” agerande som inkluderar små verbala kommentarer, kroppsspråk och varierade känslouttryck.[21] Hon talar här om ”face work”, ”body work” och ”fact work” som sammanfattningsvis innebär att advokaten kan visa ogillande genom att fälla små kommentarer när åklagaren har ordet, ge eftertryck åt förvåning genom sitt kroppsspråk och vädja till domstolens (och andras) känslor. Särskilt tydligt visar sig detta, föga förvånande, under pläderingarna vid en rättegång. Det hon här i själva verket har iakttagit är att försvarsadvokaten använder sig av sitt retoriska register i syfte att upprätthålla klientens ståndpunkter i målet. Här finns alltså många av retorikens ingredienser, så som att variera röstens styrka, talets tempo, reglera kroppens hållning samt framkalla olika slags känslor. Inte minst viktigt är dessutom att försvarsadvokaten här använder sig själv och sin pondus — dvs. sitt ethos — för att fokusera på svagheter i motpartens bevisföring.[22] Hon beskriver det som att försvararen ritar upp en dramatiserad bild av hur ett skeende kan gestalta sig och som avviker från den bild åklagaren har försökt att förmedla. Det kan ske genom att en version produceras som ligger långt ifrån motpartens. Uttryck som att åklagarens påstående kan *omöjligt* stämma och att åklagarens version är *helt fel* används då.

Min egen reaktion på detta är ett visst igenkännande. Men framför allt är det att sådana (överdrivna) dramatiseringar vanligen är en föga framgångsrik taktik. I själva verket är en sådan taktik ett bevis på en så pass grov underskattning av domstolens förståndsgåvor att den närmast kan betecknas som förolämpande. Det är ytterst sällsynt att åklagarens gärningspåstående är *helt fel* och *omöjligt* kan stämma. Och det inser försvararen att domstolen inser. Att då försöka argumentera kring ”helt-fel-linjen” blir inte annat än löjeväckande och framstår som oseriöst. Och därmed har försvararen gjort sitt bästa för att förstöra för den tilltalade. En avsevärt mer framgångsrik taktik, generellt sett, är naturligtvis att lägga sig mycket nära åklagaren för att fokusera på den största svagheten i hans eller hennes talan (och *någon* svaghet finns det så gott som alltid). Uppgiften för försvararen är ju ofta inte annan än att ”gradera ned” en väldigt hög sannolikhet för gärningspåståendets riktighet till ”bara” en hög sannolikhet för det (så frön till tvivel helt enkelt, mer än så behövs inte). Om man som försvarare nöjer sig med mindre är utsikterna till framgång betydligt större.

[20] Min egen erfarenhet är att detta, tyvärr, är alltför vanligt förekommande. Försvarare som snärjer sina egna klienter är alltså inte helt ovanligt. Förklaringen tror jag helt enkelt stavas nyfikenhet. Försvararen glömmer då bort att ju fler obesvarade frågor och ju fler ”dåligt” besvarade frågor det finns när huvudförhandlingen avslutas, desto större utsikt till processuell framgång för klienten.

[21] Vad gäller fällandet av små kommentarer under åklagarens sakframställning nämner Lisa Flower (s. 147 f.) den svenska försvararens tysta mumlande av ett ”nämen” som det närmaste han eller hon kommer sin amerikanska kollegas utropande av ”protest”.

[22] Ang. betydelsen av ethos — karaktären och statusen hos den som framför ett budskap — se Ande Sombys avhandling från 1999 (Tromsö), Juss som retorikk.

I detta sammanhang framhåller Lisa Flower två ytterligheter när det gäller försvarsadvokatens sätt att reagera när åklagarens presenterar för klienten negativa omständigheter. Endera genom att reagera kraftfullt (med förvåning, ilska eller annat) eller annars genom att inte reagera alls.[23] Hon benämner, som nämnts, det sistnämnda ”stenansiktet” (”stoneface”). Hon har i sina studier ofta stött på just det senare, dvs. försvarare som, oavsett vad som berättas av klienten, vittnen eller andra, håller masken och inte visar några som helst känslomässiga reaktioner.[24] Hon har också noterat hur detta ”stenansikte” förstärks av att försvararen putsar sina glasögon, kollar mobilen, borstar bort osynliga kaksmulor från kavajen, tar fram en tablettask och stoppar i sig en pastill m.m.[25] Lisa Flower tolkar detta som sätt att visa lojalitet när klienten uppenbarligen påstår något mycket osannolikt, att neutralisera pinsamheter och att ge sken av att man har kontroll över skeendet. Det kan också vara ett sätt att visa att man inte bryr sig när t.ex. en målsägande eller ett vittne just redogör för något som är mycket graverande för klienten. Hon talar här i termer av att reducera betydelsen av för klientens sak negativa omständigheter. I den kontexten är det dock viktigt att försvarsadvokaten inte distanserar sig från klienten. I stället gäller det att försvararen och klienten i alla lägen framstår som ett enhetligt lag.[26] Att försvararen och klienten uppträder som ett enhetligt lag är alltså en grundbult i uppfyllandet av lojalitetskravet. Och det är försvararen som är lagledare (eller regissör).[27]

Även här kan jag inflika min personliga erfarenhet och instämma i hennes observationer. Det *är* vanligt med försvarsadvokater som är behärskat nollställda, dvs. uppvisar ett stenansikte. Men det gäller företrädesvis när andra än de själva har ordet under en huvudförhandling. För mig är det ett tecken på professionalitet och seriositet; däremot gillar jag inte ”demonstrativt” mobiltittande eller glasögonputsande. Det inträffar dock ibland att försvarare suckar och stönar när någon annan (t.ex. ett vittne) svarar på frågor. Det är i mina öron omoget och oprofessionellt. En annan sak är att jag, när försvararen själv har ordet, gärna ser att han eller hon uppträder expressivt och uttrycker relevanta känslor — utan att bli alltför teatralisk.

Och så det där med känslor — igen

Hur talar försvarsadvokater om känslor och hur visar man sådana? Hur kontrollerar försvarsadvokater sina egna och andras känslor? Det är frågor som Lisa Flower ställer i kapitel 7 i avhandlingen.[28]

[23] Att inte reagera alls är egentligen ett särskilt sätt att reagera på eller som Lisa Flower uttrycker det på engelska (s. 152) ”the absence of an action is still an action”.

[24] Lisa Flower s. 149 f.

[25] Utöver detta noteras i avhandlingen att försvararen ägnar sig åt ett flitigt antecknande under förhören. Det har jag som ordförande vid rättegångar också noterat — och alltid undrat vad meningen är med detta. Har man extremt dåligt minne? Eller utgör det ett underlag för memoarerna? Eller skrivet man på något helt annat?

[26] Det händer att en försvarare under en förhandling byter från att tala om att ”jag anser…” till att ”min klient anser…”. I termer av lojalitet är det givetvis inte bra.

[27] I det sammanhanget påtalas också vikten av att försvararen förbereder klienten inför huvudförhandlingen så att klienten vet hur en sådan går till. Försvararen ser det som viktigt att kalibrera klientens förväntningar inför rättegången så att klienten kan uppträda på ett önskvärt sätt, se Lisa Flower s. 202 f.

[28] Lisa Flower s. 177 f.

Försvarsadvokaten är angelägen om att lämna sina privata känslor utanför och ikläda sig mer professionella sådana när han eller hon är ”i tjänst”. Ett föga förvånande konstaterande som också ligger väl i linje med de rön som tidigare har presenterats i avhandlingen vad gäller olika aspekter av advokatens uppträdande inför rätten. I grund och botten tar försvararen avstamp i att de har en given roll i det rättsliga systemet — alla har rätt till ett effektivt försvar och det är deras uppgift att se till att detta förverkligas. Man kan uttrycka det som att försvararen ser sin roll lika mycket som att de försvarar det rättsliga systemet som en tilltalad.[29] I detta kan ingå att genom ett professionellt uppträdande med fokus på fakta tona ned eller neutralisera känslomässiga kopplingar till det som avhandlas under en rättegång. I sin tur kan det i det ingå att ”stänga av” sina egna känslor inför olika vidrigheter man som försvarare kan komma i kontakt med.[30] Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att man ser på saker med sina ”juridiska glasögon”, vilket innebär att man har en särskild inställning eller ett särskilt fokus på det man ser eller hör. Med detta följer också att man parerar sina känslor på ett sätt som anpassas till de ”juridiska glasögonen”.[31] I sin tur innebär det att man ”professionaliserar” sina känslor och sitt uppträdande. Men att inte visa känslor — och att anstränga sig för det — är, som Lisa Flower framhåller, också ett sätt att arbeta med känslor som en komponent i försvararuppdraget.[32] En känsla som framstår som ”förbjuden” att visa är ilska. Samtidigt är det många av de intervjuade försvarsadvokaterna som beskriver den svåra men viktiga balansgången mellan en mjuk framtoning och skarpa frågor till förhörspersoner.[33]

En särskild fråga är försvarsadvokatens känslor inför sin egen klient. Från sina intervjuundersökningar noterar Lisa Flower bl.a. att försvararen är mån att om inte låta antipatier gentemot klienter inverka på uppdraget, men att det däremot kan hända att sympatier för klienten kan innebära att man gör det ”där lilla extra”.[34] Under alla förhållanden

[29] I detta innefattas att de nödvändigtvis inte måste ”vinna” ett mål genom att få sin klient frikänd. ”Vinsten” är i stället att de genom att fullgöra sin roll har sett till att det rättsliga systemet fungerar och vinner förtroende.

[30] Som domare känns detta igen. Alla professionella aktörer vid en rättegång måste på något sätt kunna hantera obehagligheter. Att ”stänga av” känslor kan vara ett sätt. Men risken är att man då inte ”stänger av” utan ”stänger inne” känslor, dvs. en viss känsla är väckt men får inget utlopp för att rollen kräver att man ”behärskar” sig. Enligt min uppfattning är det därför viktigt — oerhört viktigt — att man vid behov kan få utlopp för sina känslor någon annanstans vid någon annan tidpunkt. För egen del fyller fikarummet därvidlag en viktig funktion. Jag förbehåller mig därför rätten att där få uppträda hur oprofessionellt som helst! Se ang. detta vad Lisa Flower (s. 192 f.) behandlar under rubriken ”Fun att the Office”. Det är av detta skäl jag har svårt att instämma i JK:s kritik i beslutet dnr 1022-10-21 (beslut den 26 april 2010). I beslutet uttalas bl.a. vikten av att man som företrädare för det allmänna ”vaktar sin tunga” även internt på arbetsplatsen.

[31] Lisa Flower s. 184 f. Det innebär bl.a. att man ”transformerar” en skadad människokropp, en barnporrbild eller något annat till ett mer ”tekniskt bevisobjekt”.

[32] Lisa Flower s. 199.

[33] Lisa Flower s. 214 f. talar om ”Rambo-Bambi” i rättssalen som en sådan figur som förenar ett skarpt inre med ett milt yttre.

[34] Intervjuade advokater medger att de kan bli irriterade på sin egen klient och t.o.m. anse att klienten är dum. Det kan de dock inte medge eller visa öppet (och absolut inte i rättssalen), Lisa Flower s. 189 f. Det framgår också att försvararen anser det vara av vikt att inte visa empati eller sympati för målsäganden (det påstådda brottsoffret); det skulle kunna uppfattas som ett brott mot lojalitet med klienten. Men efter rättegången avslutats kan det vara annorlunda, Lisa Flower s. 199 f.

framkommer det vid intervjuerna vidare att försvarare anser det vara av stor vikt att vid interna kontakter med klienten kunna visa empati med klienten i syfte att skapa förtroende och locka fram klientens version av en inträffade händelse.[35]

Användandet av halstabletter och andra subtiliteter

”I conclude that the role of defence lawyer entails emotional and dramaturgical challenges. Defence lawyers comprise a professional group that may face moral suspicion, distressed clients, unforeseeable situations, disturbing evidence, and emotional plaintiffs — all of which should be managed in a proper manner, suitable to the overarching regime. This framework ensures that law´s protection from emotion’s influence by rationalising and subduing emotions and assisting the smooth flow of justice by providing the rules of interaction. Defence lawyers perform their formal, explicitly outlined legal responsibilities by negotiating informal, implicit professional and social expectations whilst simultaneously ensuring that performances remain appropriate to the emotionally rigid and interactionally strict emotional regime. Performances are also tailored by the stage on which they are performed. Dramatic and courteous subtlety are thus central in the appropriate performance of loyalty in the theatre of the courtroom”.[36]

På detta sätt sammanfattar Lisa Flower sina rön i utforskandet av hur den svenske försvarsadvokaten fullgör sitt uppdrag innan hon därefter håller sin egen plädering.[37] Och i denna plädering framhåller hon följande forskningsrön:

- Försvarsadvokaten månar om sitt eget uppträdande och agerande i rättssalen. Det ska falla väl inom de oskrivna sociala regler som gäller i det sammanhanget. Uppträdandet ska inte ”sticka ut”. Hon ser det som att försvararen uppträder på en teaterscen, dock väldigt angelägen om att inte uppträda teatraliskt.
- Försvarsadvokaten månar om klientens uppträdande och agerande i rättssalen. Det ingår i försvararens uppgift att på förhand förbereda klienten inför rättegången och i det innefattas att redogöra för ”umgängesreglerna” under en huvudförhandling och också förbereda klienten på hur försvararen själv avser att agera.
- Tonen vid en rättegång är i grund och botten mycket saklig och artig, men under denna yta spelas det en hel del — ofta mycket subtilt — på känslor av olika slag.

[35] Med empati avser försvararen möjligheten att intellektuellt, eller kognitivt, förstå klienten. Men med empati avses normalt också att kunna känna med någon annan. Uppdelningen mellan förnuft och känsla — som intervjuade försvarare förmedlar strider mot den gängse uppfattningen som ser förnuft och känsla som oskiljaktiga, Lisa Flower s. 194 f.

[36] Så sammanfattar Lisa Flower i ett av bokens avslutande avsnitt försvararrollen (s. 225). Jag kan här inte undgå att fästa mig särskilt vid uttrycket ”disturbing evidence”. En försvarsadvokat måste alltså hantera störande bevisning (dvs. åklagarens bevisning). Och sådan bevisning är tämligen vanlig — som Lisa Flower påpekar (s. 20 och s. 180) slutar 93 procent av brottmålen med fällande dom. Det är alltså frågan om ett betydande störningsmoment som försvararen har att hantera!

[37] Lisa Flower s. 226 f. Jag har nu tagit mig igenom hela avhandlingen som alltså är skriven på engelska (Lisa Flowers modersmål om jag förstått det rätt). Vi svenskar skriver ju gladeligen i våra CV att vi behärskar engelska fullständigt i tal och skrift. En stor majoritet av oss ljuger då. En bekant engelsman (domare faktiskt) sade någon gång till mig att ”ni svenskar är kända för att behärska engelska bra” men ni är ännu mer kända för ”att ni *tror* att ni behärskar engelska bra”. Men a la boneur det är väl inget fel med självförtroende. För egen del är det dock en avsevärt större utmaning att ta mig igenom en text på engelska än svenska. Har jag på grund av detta missat något väsentligt ber jag härmed ödmjukast om ursäkt.

- Det är viktigt att försvarsadvokaten och klienten framstår som ett samspelt lag. Hon talar här om ”defence team” och ”team face”.
- Av största vikt är att under en rättegång hålla sina, och klientens, känslor under kontroll. Hon talar här om ”lawyer face” som en beteckning för att försvararen kliver in i en yrkesroll där det inte sällan ingår att visa upp ett ”stoneface”. Men hon påpekar upprepat att ett ”stoneface” också är ett sätt att uttrycka sig och att avsaknad av visade känslor också är ett uttryck med känslomässig betydelse.
- ”Stoneface” kan vara viktigt också i situationer när det under en rättegång händer något mycket oväntat. Det ger sken av att man har full kontroll och inte rubbas av det oväntade (dvs. det var inte så oväntat för förvararen). Hon beskriver också rättegången som innefattandes en ”förutsägbar oförutsägbarhet”
- Påfallande vanligt är att försvarsadvokater visar subtila tecken på att inte bry sig om vad andra (åklagaren, vittnen m.fl.) har att bidra med genom att t.ex. putsa glasögon, borsta bort obefintliga kaksmulor, inspektera de egna fingernaglarna och — ta fram halstabletterna. Det ser hon som en, subtil men tydlig, markering av att det som just händer är ointressant.
- Hon förefaller förhålla sig kritisk till det dominerande sättet bland försvarsadvokater att skilja mellan förnuft och känsla. Vi människor är förnuftiga *och* känslomässiga, vi är rationella *och* emotionella — samtidigt och hela tiden!
- När försvarsadvokater för utomstående beskriver sin yrkesroll gör de det med ett starkt rättspatos och känslomässigt engagemang där de ser sig själva som en mycket viktig komponent i ett större sammanhang.
- Lojalitet med klienten är den över allt dominerande ledstjärnan för försvarsadvokatens arbete. Samtidigt uppvisar dock försvararen en stark lojalitet med det juridiska systemet och rättegångens alla skrivna och oskrivna regler.

Lisa Flower beskriver hur hon när hon inledde sitt forskningsprojekt fick en känsla av att svenska rättegångar var tråkiga och befriade från känslor. De resultat hon uppnått är tvärtom att känslor och känslouttryck spelar in och spelar roll i sammanhanget — men de ges en mycket subtil och undertryckt framtoning. Ett bra exempel på det är hur hanterande av halstabletter och den ask de förvaras i kan, om än subtilt, vara ett tydligt och på sitt sätt kraftfullt uttryck för ett ogillande eller snarare ett nedlåtande omdöme om någon annan rättegångsaktörs göranden och låtanden.[38]

Lisa Flower har nog ganska bra fångat den svenska försvarsadvokatens sätt att utföra sitt uppdrag. Vad som tilldrar sig i våra rättegångssalar i den juridiska vardagen tilldrar sig inte i ett känslomässigt vakuum. Känslor och uttryck för känslor är hela tiden närvarande; mer eller mindre påtagligt. Ska man tro Lisa Flower är det ofta mindre påtagligt. Och det stämmer med min egen erfarenhet. Men det betyder inte att man ska falla i fällan och underskatta dessa subtiliteter. De är av betydelse i en större helhet. Alldeles bortsett från utgången (friad eller fälld) är den atmosfär i vilken rättvisa skipas är avsevärd betydelse. Och det inte bara för de som är involverade i den aktuella rättegången, utan i betydligt större mån än så. Förtroendet för rättsväsendet och dess legitimitet i det långa loppet är det som ligger i potten.

Avslutningsvis två anmärkningar. *För det första* anser jag att vad som framkommer i avhandlingen ger oss anledning att hysa stor tilltro och respekt för våra svenska försvarsadvokater. Den bild som där framträder kan svenska försvarare ta till sig och vara stolta över. *För det andra* anser

[38] Lisa Flower s. 158 och s. 201.

jag att det är mycket värdefullt att någon utanför juristernas skrå har tagit sig an denna forskningsuppgift. ”Navelskådandet” i form av juristers analyser av jurister kan förvisso ha sitt värde, men att vi jurister på detta sätt underkastas undersökningar och analyser av representanter för andra discipliner är mycket välkommet. Tack Lisa!

Mikael Mellqvist